

*Key words:* Legal system, legal family, legal family of Eastern Europe, Slavonic legal family, Eurasian legal family, Romance and German legal family.

*Надійшла до редакції 17.02.2013 р.*

**УДК 340.15:340.11**

**Д. А. Шигаль,**  
*канд. юрид. наук, доцент*  
*Національний університет*  
*«Юридична академія України*  
*імені Ярослава Мудрого»,*  
*м. Харків*

## **ЩОДО ПІДСТАВ ВИОКРЕМЛЕННЯ ІСТОРИКО-ПРАВОВОГО ПОРІВНЯЛЬНОГО МЕТОДУ**

У даній статті досліджується вплив предметної сфери науки історії держави і права на її методологію. Робляться висновки про інтегративний характер історико-правової науки й необхідність розробки нового засобу спеціально-наукового пізнання – історико-правового порівняльного методу. Розглядаються варіанти вирішення низки важливих методологічних проблем, пов'язаних з більш чітким розмежуванням предмета й методу історичної, правової та науки історії держави і права.

*Ключові слова:* порівняльний метод, історико-правовий порівняльний метод, порівняльно-правовий метод, порівняльно-історичний метод, історико-правова наука, порівняльне правознавство.

За влучним твердженням відомого правознавця М. М. Файзієва, у науці існує певна закономірність: у період її розвитку суттєво зростає увага до методологічних проблем, що зумовлено перш за все збільшенням кількості й ускладненням завдань, які стоять перед ученими [21, с. 4]. Спираючись на це міркування, слід констатувати той факт, що вітчизняна наука історії держави і права в останні роки демонструє стійкі тенденції якщо

і не бурхливого свого розвитку, то, принаймні, якісного оновлення традиційних підходів до вивчення історико-правової реальності. Розроблення методологічних проблем є необхідною умовою еволюції цієї науки. Будучи невід'ємною частиною історико-правової науки, методологія історії держави і права спрямована на обґрунтування історичного знання й забезпечення його основоположними принципами й методами наукового пізнання. Характерно, що

## ПРОБЛЕМИ ЗАКОННОСТІ

---

розрив між колишньою потребою до об'єктивного осмислення історії державно-правових явищ і здатністю істориків-правознавців його задовольнити починає скорочуватися, а на порядку денному постають питання щодо опрацювання нових методологічних засобів і прийомів дослідження історико-правового минулого.

Мета даної наукової статті – спроба довести необхідність виокремлення в науці історії держави і права нового засобу історико-правового пізнання – історико-правового порівняльного методу. Актуальність обраної теми зумовлена насамперед зростаючою увагою до проблем методології правової науки, зокрема, до теорії компаративного методу. Наукова новизна публікації полягає в тому, що вперше у вітчизняній історико-правовій науці робляться кроки модифікувати і пристосувати загальнонауковий порівняльний метод до її методологічних потреб для збагачення гносеологічного потенціалу.

Питання, пов'язані з природою порівняльного методу, його теорією й епістемологією в історико-правовій науці у своїх наукових працях так чи інакше досліджували такі відомі дореволюційні, радянські й сучасні вчені-правознавці, як

В. І. Бартон [3], Х. Бехруз [4], О. В. Бочаров [5], В. В. Іванов [8], Д. А. Керімов [9], М. М. Ковалевський [10], І. Д. Ковальченко [11], Д. В. Лук'янов [16], Л. А. Луць [12], М. М. Масленников [13], Б. Г. Могільницький [14], О. В. Петришин [16], С. П. Погребняк [16], А. Х. Саїдов [17], І. М. Ситар [18], О. Л. Чернобай [18], О. Ф. Скакун [19], В. М. Сирих [20], А. А. Тілє [21], М. М. Файзієв [22], Г. В. Швеков [21] та ін. Разом із тим, незважаючи на значну увагу до історико-правової компаративістики, проблема щодо забезпечення цієї науки власним спеціально-науковим засобом здійснення порівняльних досліджень ще й досі залишається практично не вирішеною.

У науковій юридичній літературі з питань теорії й особливостей застосування порівняльно-правового методу досить часто можна зустріти твердження, що предметом порівняльного правознавства поруч з порівняльним розкриттям основних правових систем сучасності є також вивчення їх порівняльно-історичних правових аспектів [17, с. 29, 30]. На цій підставі деякі вчені виділяють діахронний (власне, історичний) і синхронний порівняльно-правовий аналіз, зазначаючи, що найчастіше пред-

метом порівняльного правознавства виступають все-таки діючі правові системи [Див.: 17, с. 45; 12, с. 494]. Підкреслюється також і поширення в сучасних умовах так званого «бінарного порівняння», за якого можливе як діахронічне, так і синхронічне порівняння [12, с. 494].

Із цього приводу виникає питання стосовно доцільності поширення сфери дії порівняльно-правового методу на історико-правову сукупність. Така постановка проблеми пояснюється передусім тим, що, по-перше, історичне пізнання характеризується своєю ретроспективністю, що суттєво впливає на зміст будь-якого загальнонаукового або спеціально-наукового методу, призводячи до його відповідної «історичної» трансформації. По-друге, історичне минуле є об'єктом історичної науки в цілому, для дослідження окремих сторін якого в її методології було вироблено низку спеціально-наукових засобів його пізнання, зокрема, історико-генетичний, історико-типологічний, історико-системний, історико-порівняльний методи та ін. По-третє, історико-правовий матеріал служить предметом досліджуваної науки як відокремленої галузі науки загальноісторичної. Усе це з необхід-

ністю примушує замислитися як над розмежуванням предметних сфер правової та історичної науки, так і над тим, чи потрібно наділяти порівняльно-правовий метод історичною компонентою, і якщо так, то в якому обсязі. Ще одне питання, яке закономірно впливає зі сказаного вище: чи існують на сьогодні необхідні підстави для виокремлення в методології науки історії держави і права історико-правового порівняльного методу як різновиду методу загальнонаукового порівняльного [23].

Думаємо, відповідь на поставлені питання передусім лежить у площині визначення предмета науки історії держави і права в тій її частині, яка, власне, і спрямована на дослідження історичного минулого. Цілком очевидно, що наука історії держави і права за обсягом досліджуваних проблем набагато ширша, аніж відповідна дисципліна, сформована на її основі, оскільки крім історико-правового пізнання вона займається методологією і включає низку допоміжних і спеціальних дисциплін, що вивчають окремі аспекти історичного процесу (наприклад, джерелознавство, історіографію, хронологію та ін.).

Так, відповідно до поширеного формулювання предмет

## ПРОБЛЕМИ ЗАКОННОСТІ

---

історії держави і права як науки й навчальної дисципліни полягає в дослідженні виникнення, розвитку й функціонування держави і права країн, що здійснили найбільший вплив на історію державності, а також в аналізі змісту державно-правових процесів, що розвиваються у часі та просторі, у дослідженні існуючих причинно-наслідкових зв'язках і в розкритті конкретно-історичних закономірностей [6, с. 7].

Як бачимо, визначення предмета розглядуваної науки віддзеркалює автономність феноменів держави і права. Відомий учений-правознавець М. А. Дамірлі із цього приводу зауважує, що право й держава, виступаючи самостійними складними системами, служать об'єктами відповідно правознавства й державознавства, що дозволяє вести мову окремо про історію держави і про історію права [7, с. 13]. Без-

сумнівно, такий дещо дихотомічний погляд на історію держави і права є цілком обґрунтованим і допомагає вирішити низку завдань методологічного спрямування. Однак, якщо виходити з точки зору, що основним джерелом дійсно об'єктивного знання про історію держави є історико-правовий документ, то відособленість держави і права як феноменів стає досить умовною. Інакше кажучи, в контексті історичного пізнання вивчення держави розпочинається й триває в історико-правовому полі. Таким чином, об'єкт і предмет історії держави і права як науки й навчальної дисципліни органічно поєднують історичне минуле й феномен права в самому широкому сенсі. Про правильність цієї тези свідчить і місце, яке посідає в науковому пізнанні історія держави і права. Схематично це можна відобразити наступним чином:



*Рис.1 Місце науки історії держави і права в науковому пізнанні*

Із запропонованої схеми випливає, що наука історії держави і права є як історичною, так і правовою, в чому, власне, й виявляється її специфічність. До речі, саме внаслідок свого інтегративного характеру ця наука (в широкому розумінні) досить часто визначається як історико-правова. Слушною вбачається думка М. А. Дамірлі (хоча він і розрізняє історію держави й історію права), коли він указує, що «історико-правове пізнання... можна вважати різновидом як правового, так і історичного пізнання. У такій якості йому притаманна вся специфічність і того, й іншого; воно також несе на собі відбиток їхнього реального стану. Саме ця двоєдиність є головною у визначенні його специфіки. Воно є одночасно і «ремеслом історика», і «юридичним ремеслом», що зовсім не припускає паралельність чи черговість використання у мисленні історичного і юридичного. Історико-правове пізнання варто інтерпретувати як єдиний розумовий процес...» [7, с. 7].

Інтегративність досліджуваної науки окрім того, що вона прямо визначає зміст та специфіку історико-правового пізнання, так само впливає й на його методологію в частині методів наукового дослідження. Дійсно, якщо доктрина історії

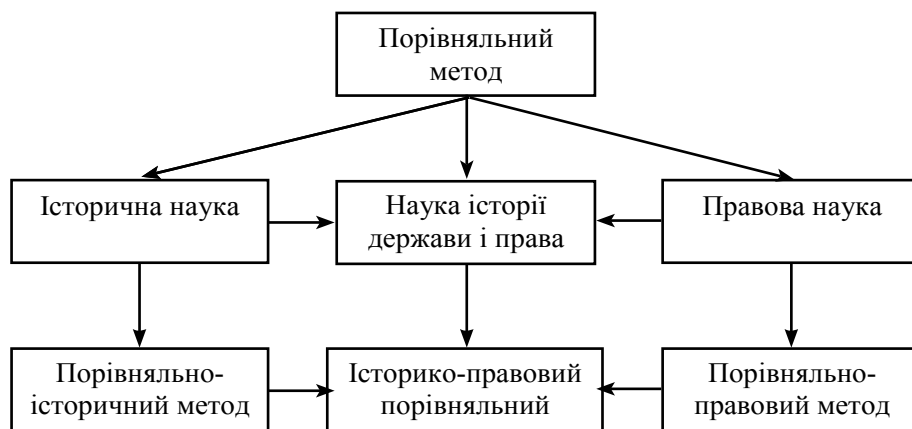
держави і права знаходиться на перехресті предметних сфер історичної і правової науки, то цілком очевидно, що і її методи з неминучістю зазнають перехресного впливу «історичного» і «правового». Інакше кажучи, її методологія, як і предмет, мають історико-правовий характер, що передбачає перш за все наявність власних спеціально-наукових методів, сформованих на підставі методів історичної і правової науки. Якщо ми ведемо мову про порівняльний метод в останній, варто виходити з того, що поєднання порівняльно-історичного й порівняльно-правового методів як засобів наукового пізнання цієї доктрини зумовлює появу нового різновиду загальнонаукового порівняльного методу – історико-правового.

Із приводу розробки нових методів наукового пізнання відомий учений-історик І. Д. Ковальченко зазначав: якщо необхідно радикальне переосмислення існуючої наукової традиції (в онтологічному, гносеологічному й методологічно-логічному відношенні), нові способи і стиль наукового мислення, а також метод можуть бути привнесені з іншої наукової галузі, або розроблені на підставі оригінальної ідеї. Разом із тим він застерігав, що

## ПРОБЛЕМИ ЗАКОННОСТІ

все це жодним чином не перетворює метод на цілком суб'єктивний пізнавальний засіб, оскільки можливість для отримання принципово нового знання, переходу його на якісно новий рівень готується попереднім його розвитком знання, тобто має об'єктивну передумову, а не здійснюється за натхненням і раптово, як іноді вважають [11, с. 45]. Думаємо, що рівень розвитку історико-правової науки на сучасному етапі дозволяє вести мову про виокремлення серед інших спеціально-наукових методів, що

нею використовуються, історико-правового порівняльного методу. Звичайно, одних міркувань, навіть логічно обґрунтованих, замало для повноцінного наукового оформлення нового засобу пізнання. Для цього треба ще розробити такі необхідні структурні елементи методу, як його теорію, методичку й техніку. Але вже саме порушення питання про розмежування предметних сфер і методології історичної, правової й науки історії держави і права здатне вирішити низку важливих методологічних проблем.



*Рис.2 Модифікація порівняльного методу в історичній, правовій і науці історії держави і права*

По-перше, що стосується порівняльно-правового методу й потреби наділення його так би мовити історичною компонентою, вважаємо за доцільне обмежити цей засіб наукового

пізнання виключно синхронним порівнянням. Діахронне (або історичне) порівняння внаслідок своєї ретроспективності висуває низку вимог як до методики здійснення класичного порів-

няльно-правового дослідження, так і до рівня підготовки самого дослідника, вимагаючи від останнього досконалого володіння методологією історичної науки. І. Д. Ковальченко правильно зазначив, що науку історичну від інших суспільно-гуманітарних відрізняє те, що вона вивчає минуле, а це й обумовило опрацювання методів, характерних саме для історичного дослідження [11, с. 51]. Розширення сфери дії порівняльно-правового методу на історичне минуле іноді може призвести до серйозних помилок, бо його поширення за межі предмета, закономірності якого віддзеркалені в теоретичній системі, що лежить в основі цього методу, є хибним [11, с. 41].

По-друге, методологію порівняльного правознавства (як науки й навчальної дисципліни) треба розширити і включити до її складу спеціально-науковий засіб історико-правового пізнання – історико-правовий порівняльний метод. Це тим більше є виправданим, бо і наука історії держави і права, і порівняльне правознавство входять до однієї групи теоретико-історичних правових наук [20, с. 6], причому означена наука є також складником науки історичної. При синхронному порівнянні правових сис-

тем сучасності належить оперувати порівняльно-правовим методом, а при діахронному порівнянні сучасної правової системи із правовою системою минулого – історико-правовим порівняльним методом. Це ж стосується й порівняльно-правових досліджень на рівні окремих галузей права, інститутів і правових норм.

І по-третє, розробка історико-правового порівняльного методу значно збагатить методологію доктрини історії держави і права, сприятиме більшій її автономізації, піднесе на якісно вищий рівень наукові дослідження з історико-правової тематики. Пояснити це можна тим, що застосування на сучасному етапі в наукових роботах з історії держави і права порівняльно-історичного й/або порівняльно-правового методів з метою вирішення компаративних науково-дослідних завдань не в усіх випадках є доцільним і не завжди призводить до отримання об'єктивних і науково достовірних висновків, оскільки предметні сфери історичної, правової й науки історії держави і права не збігаються. Лише наявність у методологічному арсеналі історико-правової доктрини власного спеціально-наукового компаративного засобу пізнання здатна забезпечити належний методологічний

## ПРОБЛЕМИ ЗАКОННОСТІ

---

рівень порівняльних досліджень з історії держави і права і звільнити сучасного науковця від необхідності вдаватися до методологічної допомоги інших суміжних дисциплін у процесі компаративного історико-правового аналізу.

**Список літератури:** 1. Алексеев А. Н. Логические методы исследования / А. Н. Алексеев // Исследование систем управления: учеб. курс [Электрон. ресурс]. – Режим доступа: [http://e-college.ru/xbooks/xbook192/book/index/index.html?go=part-009\\*page.htm](http://e-college.ru/xbooks/xbook192/book/index/index.html?go=part-009*page.htm). 2. Андреев И. Д. О методах научного познания: моногр. / И. Д. Андреев. – М.: Наука, 1964. – 184 с. 3. Бартон В. И. Сравнение как средство познания: моногр. / В. И. Бартон. – Минск: Изд-во БГУ, 1978. – 128 с. 4. Бехруз Х. Порівняльне правознавство: підручник / Х. Бехруз. – О.: Фенікс, 2009. – 464 с. 5. Бочаров А. В. Алгоритмы использования основных научных методов в конкретно-историческом исследовании: учеб. пособ. / А. В. Бочаров. – Томск: Изд-во Томск. ун-та, 2007. – 138 с. 6. Всеобщая история государства и права: учебник / под ред. К. И. Батыра. – М.: Юристъ, 1998. – 456 с. 7. Дамірлі М. А. Предметна сфера історико-правового пізнання: традиції й оновлення (епістемологічний аналіз): автореф. дис. на здоб. наук. ступ. д-ра юрид. наук: 12.00.01 / М. А. Дамірлі. – Х., 2005. – 40 с. 8. Иванов В. В. К вопросу о содержании и развитии сравнительно-исторического метода / В. В. Иванов // Методологические и историографические вопросы исторической науки: сб. ст. / отв. ред. А. И. Данилов. – Томск: Изд-во Томск. ун-та, 1967. – Вып. 5. – С. 15-29. 9. Керимов Д. А. Методология права: Предмет, функции, проблемы философии права. – [6-е изд.]: моногр. / Д. А. Керимов. – М.: Изд-во СГУ, 2011. – 521 с. 10. Ковалевский М. М. Историко-сравнительный метод в юриспруденции и приёмы изучения истории права / М. М. Ковалевский // Порівняльне правознавство: антологія укр. компаративістики XIX – XX ст. / за ред. О. В. Кресіна. – К.: ІДП НАНУ; Логос, 2008. – Серія наук. вид. «Енцикл. порівн. правознавства». – Вип. 5. – С. 112-127. 11. Ковальченко И. Д. Методы исторического исследования. – [2-е изд., доп.]: моногр. / И. Д. Ковальченко. – М.: Наука, 2003. – 486 с. 12. Луць Л. А. Теорія порівняльно-правового методу: методи та засоби порівн.-прав. дослідження / Л. А. Луць // Держава і право: Юрид. і політ. науки. – К.: ІДП НАНУ, 2006. – Вип. 31. – С. 489-496. 13. Масленников М. М. Методологическое значение сравнения в научном познании: моногр. / М. М. Масленников. – Воронеж: Изд-во Воронеж. ун-та, 1968. – 58 с. 14. Могильницкий Б. Г. Введение в методологию истории: учеб. пособ. [для студ. вузов, обучающихся по спец. «История»] / Б. Г. Могильницкий. – М.: Высш. шк., 1989. – 175 с. 15. Нерсисянц В. С. Сравнительное правоведение в системе юриспруденции / В. С. Нерсисянц // Гос-во и право. – 2001. – № 6. – С. 5-15. 16. Порівняльне правознавство: підруч. [для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл.] / С. П. Погребняк, Д. В. Лук'янов, І. О. Биля-Сабаша та ін.; за заг. ред. О. В. Петришина. – Х.: Право, 2011. – 272 с. 17. Саидов А. Х. Сравнительное правоведение (основные правовые системы современности): учебник / А. Х. Саидов; под ред. В. А. Туманова. – М.: Юристъ, 2000. – 448 с. 18. Ситар І. М. Методологічні основи порівняльного правознавства: навч.-метод. посіб. / І. М. Ситар, О. Л. Чорнобай. – Л: ЛьвДУВС, 2009. – 72 с. 19. Скакун О. Ф. Принцип единства логического и исторического методов в сравнительном правоведении: открытая лекция. – Киев, Симферополь: ИГП НАНУ; Логос, 2007. – Серия науч. метод. изд. «Акад. сравнит. правоведения» – Вып. 5. – 31 с. 20. Сырых В. М. Метод правовой науки: (Основные элементы, структура): моногр. / В. М. Сырых. – М.: Юрид. лит., 1980. – 176 с. 21. Тилле А. А. Сравнительный метод в юридических дисциплинах. – [Изд. 2-е, доп. и испр.]: моногр. / А. А. Тиле, Г. В. Швеков. – М.: Высш. шк., 1978. – 199 с. 22. Файзиев М. М. Советское сравнительное правоведение в условиях федерации: моногр. / М. М. Файзиев. – Ташкент: Изд-во ФАН, 1986. – 124 с. 23. Шигаль Д. А. До питання щодо розмежування понять порівняння, порівняльного, порівняльно-історичного, порівняльно-правового та історико-правового порівняльного методів / Д. А. Шигаль // Форум права. – 2012. – № 3. – С. 828–832. [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuu.gov.ua/e-journals/FP/2012-3/12sdappm.pdf>.



## **ПО ПОВОДУ ОСНОВАНИЙ ВЫДЕЛЕНИЯ ИСТОРИКО-ПРАВОВОГО СРАВНИТЕЛЬНОГО МЕТОДА**

**Шигаль Д. А.**

В данной статье исследуется влияние предметной сферы науки истории государства и права на её методологию. Делаются выводы об интегративном характере историко-правовой науки и необходимости разработки нового средства специально-научного познания – историко-правового сравнительного метода. Рассматриваются варианты решения ряда важных методологических проблем, связанных с более чётким разграничением предмета и метода исторической, правовой и науки истории государства и права.

*Ключевые слова:* сравнительный метод, историко-правовой сравнительный метод, сравнительно-правовой метод, сравнительно-исторический метод, историко-правовая наука, сравнительное правоведение.

## **AS TO THE GROUNDS FOR SINGLING OUT THE HISTORICAL-LAW COMPARATIVE METHOD**

**Shigal D. A.**

The article deals with the influence of the subject field of science of the state and the law history on its methodology. The conclusions are drawn concerning the integrative character of the historical-law science as well as the necessity of working out the new resources of specific scientific knowledge – historical-law comparative method. The options of important methodological problems solution, connected with more well-defined singling out the subject and the method of the historical, law science and the science of the state and the law history, are concerned.

*Key words:* comparative method, historical-law comparative method, comparative-law method, comparative-historical method, historical-law science, comparative jurisprudence.

*Надійшла до редакції 20.03.2013 р.*

**УДК (477)340.15 «14-18»**

**В.А. Лизогуб,**  
*канд. юрид. наук, доцент*  
*Національний університет*  
*«Юридична академія України*  
*імені Ярослава Мудрого»,*  
*м. Харків;*

**В.І. Лахно,**  
*викладач*  
*Харківський національний*  
*педагогічний університет*  
*ім. Г. С. Сковороди*

## **ПРАВОВИЙ СТАТУС КУПЕЦТВА В ЕПОХУ ПЕТРА I**

Стаття присвячена комплексному аналізу правового статусу купецького стану на початку XVIII ст. Аналізуються причини реформ, значення купецтва у процесі системної модифікації російського суспільства. Детально досліджуються окремі законодавчі акти, що знаменують основні етапи економічних реформ,